

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

03 *Nederland,
land van betekenis*

Nederland kavelland

Nederland *Kavelland*

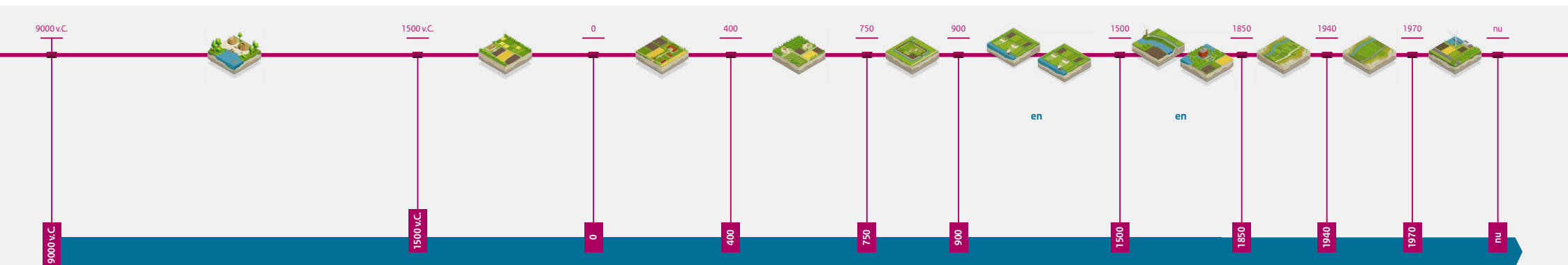

Samenvatting

De landbouw heeft een enorme invloed gehad op de vorming van het Nederlandse landschap. De systematische ontginning van moerassen in de middeleeuwen gaf delen van het westen van Nederland zijn patroon van smalle akkers. Met het droogmalen van meren ontstonden honderden jaren later strak verkavelde droogmakerijen. En de ruilverkavelingen van de afgelopen eeuw maakten van het platteland een rationeel ingericht landschap. De beroepsbevolking in de landbouw liep wel enorm terug, maar in het grondgebruik is de landbouw nog steeds dominant: ca. 65 % van het oppervlak wordt daarvoor benut. De ontwikkelingen binnen de landbouw zullen ook in de toekomst een groot effect op het landschap hebben. Zo domineert de schaalvergroting en industrialisering van agrarische

bedrijven nu al grote delen van het buitengebied. Boeren die in deze ontwikkeling niet mee willen of kunnen, richten zich op nieuwe activiteiten zoals natuurbeheer, kleinschalig toerisme of de productie van duurzame energie. Door vergrijzing en bevolkingskrimp komt op het platteland ook een deel van de boerderijen leeg te staan: boeren kunnen geen opvolger meer vinden. Consumenten en overheden stellen bovendien hogere eisen aan het welzijn van dieren en de veiligheid en kwaliteit van het voedsel. Ze willen weten waar hun groenten en vlees vandaan komen en hoe deze worden geproduceerd. Bij het vinden van antwoorden op deze ontwikkelingen kan het verleden een inspiratiebron zijn. Nieuwe technieken en organisatiestructuren hebben het Nederlandse platteland door

de eeuwen heen vooruit geholpen. Kleine experimenten leidden tot nieuwe inzichten en grootschaliger productiemethoden. Mensen hebben het landschap ook voortdurend aan weten te passen aan nieuwe behoeften. Vaak was er extra of betere landbouwgrond nodig om meer monden te kunnen voeden. Op andere momenten werden de gevolgen van eerdere rooibouw bestreden. Die traditie van innovatie en experiment, meestal ontstaan bij een kleine voorhoede en later breed toegepast, heeft van de landbouw een proeftuin voor vernieuwing gemaakt. Daar kan de sector op teruggrijpen bij de actuele transformatie naar een duurzame en economische rendabele voedselproductie die rekening houdt met het landschap en de wensen vanuit de maatschappij.

Natuurlijk landschap en eerste vestigers (-9000 tot -1500)

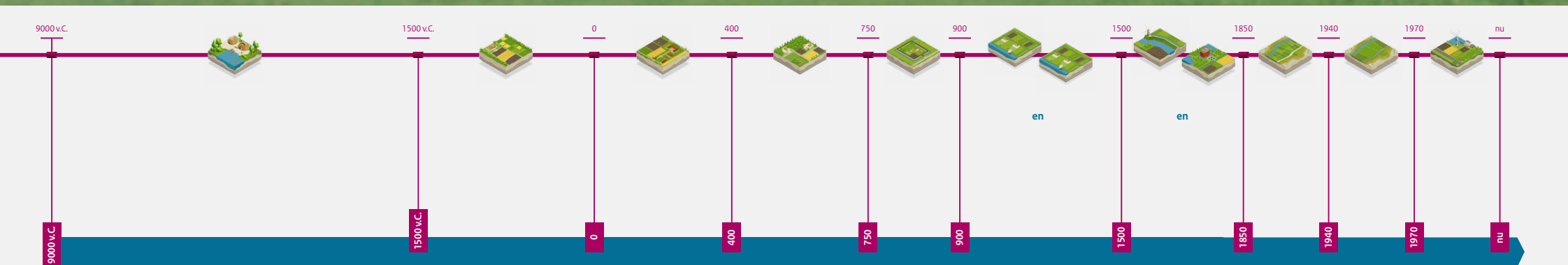

Natuurlijk landschap

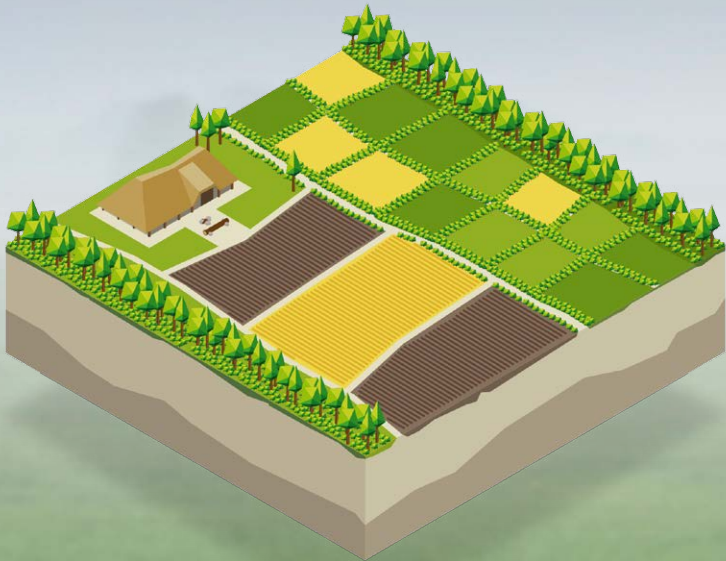
Vanaf het einde van de laatste ijstijd breekt er klimatologisch een periode aan die bewoning mogelijk maakt. Eeuwenlang trekken groepjes mensen door het woeste landschap waar ze wonen in tenten en hutten. Op zoek naar voedsel bevissen ze de rivieren, jagen op groot en klein wild en verzamelen bessen, knollen en vruchten.

Vanaf 5000 voor onze jaartelling komen er mensen naar onze delta die granen verbouwen, vee houden en in boerderijen gaan wonen. Ze branden

stukken bos plat om akkers aan te leggen. Wanneer de grond uitgeput raakt, verhuizen ze naar een andere plek. Toch duurt het nog lang voordat iedereen het nomadische leven heeft ingeruild voor een boerenbestaan.

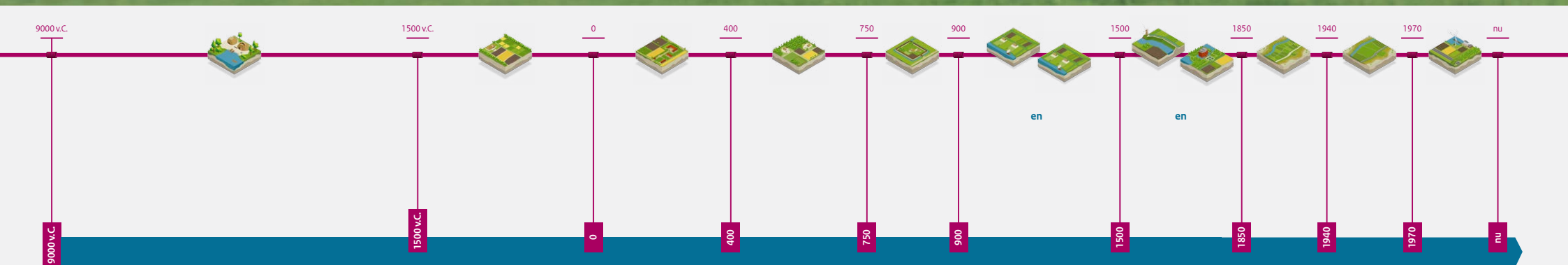
Boerenlandschap (-1500 tot o)

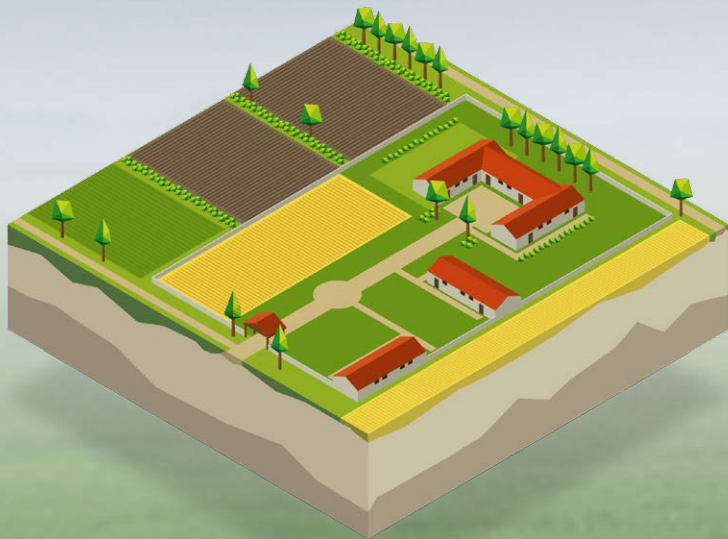
Boerenlandschap

Vanaf 1500 voor onze jaartelling gaan mensen vaker op een vaste plek wonen. Op raatakkers of 'Celtic fields' verbouwen ze granen en peulvruchten en houden er vee om zichzelf te kunnen voeden. Iedere paar jaar worden er andere gewassen geteeld om ziekten te voorkomen. Deze aan elkaar geschakelde akkers kunnen zich over vele kilometers in het landschap uitstrekken. Vanuit vogelperspectief

hebben ze wel iets weg van een honingraat.

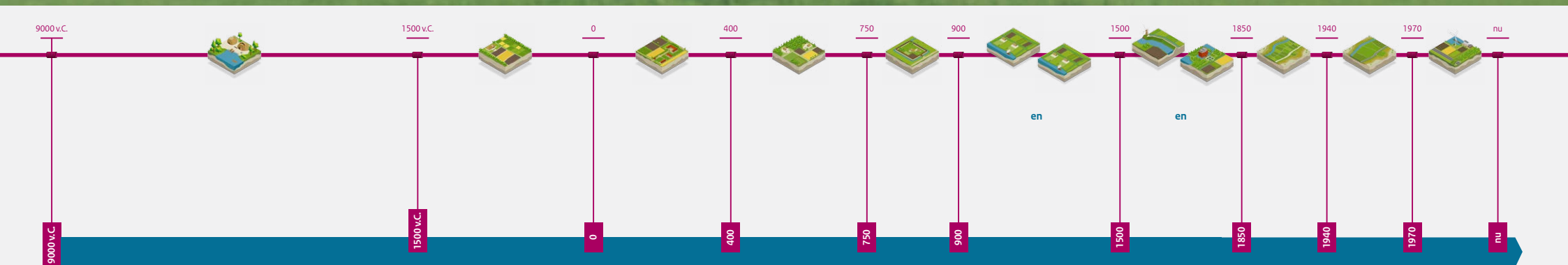

Romeinse landbouw (0 tot 400)

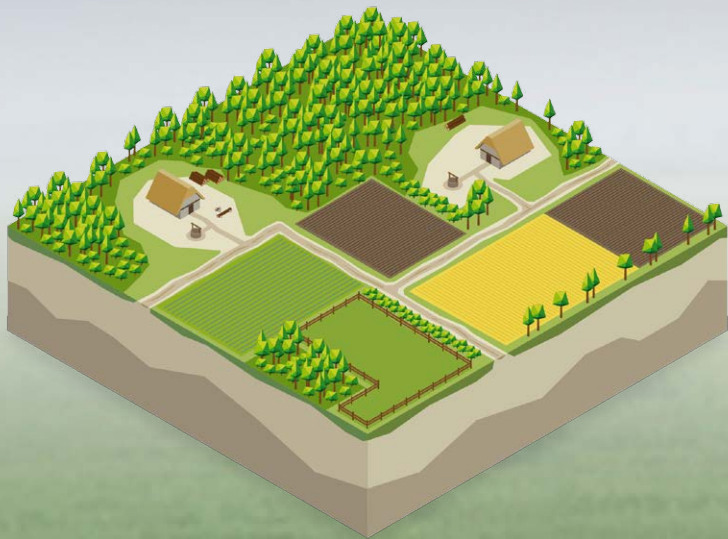

Romeinse landbouw

In de Romeinse tijd groeit de bevolking en neemt de vraag naar voedsel toe. De opbrengsten uit de verbouw van gewassen worden groter en er ontstaat een zekere specialisatie in de voedselproductie. Het aantal agrarische nederzettingen neemt toe, evenals de grootte van de akkers. Op de vruchtbare lössgronden wordt op grote schaal graan verbouwd voor de Romeinse steden en legerkampen. In de gebieden die minder geschikt zijn voor akkerbouw, ligt de nadruk op veeteelt en worden er paarden gefokt.

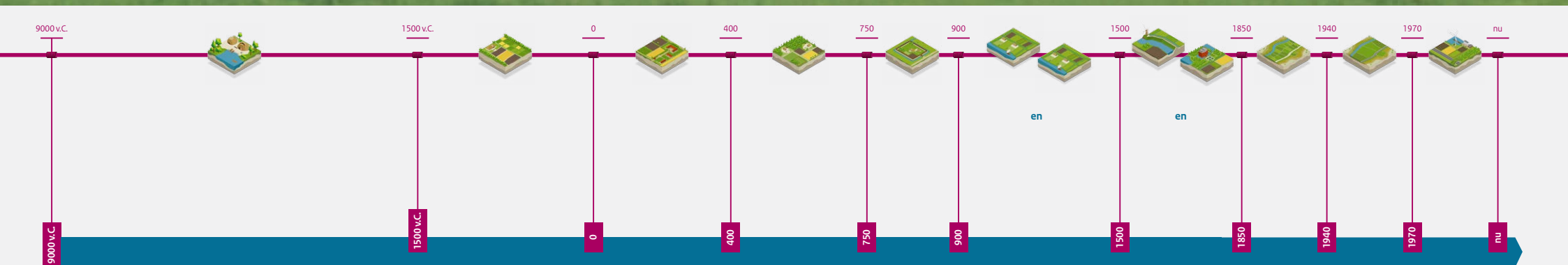

Terug naar het boerenlandschap (400-750)

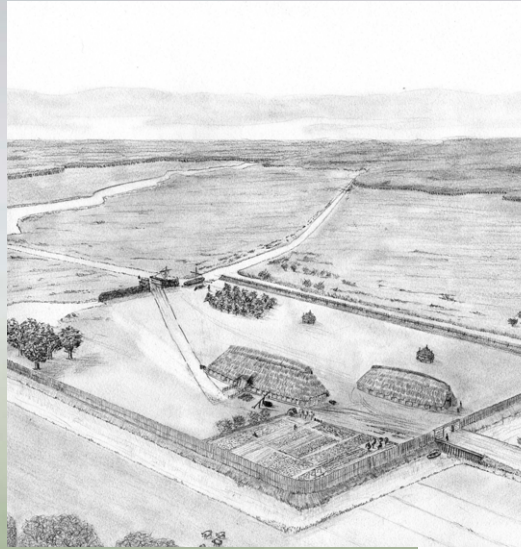
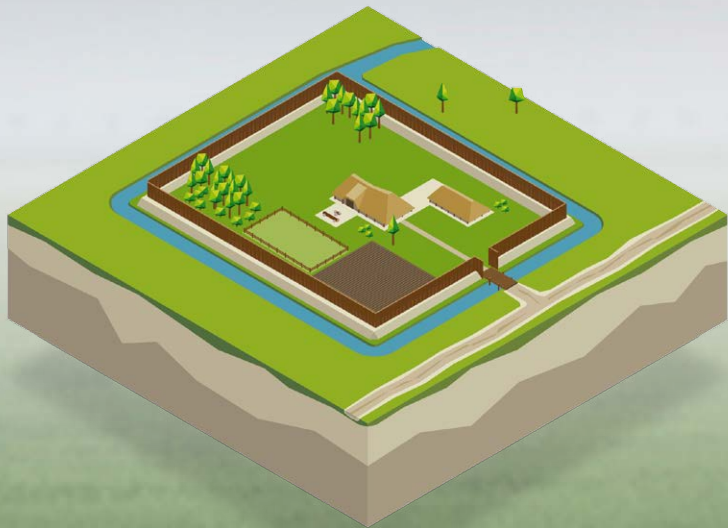

Terug naar het boerenlandschap

Met het vertrek van de Romeinen breekt een periode van neergang aan. De bevolking daalt sterk en de landbouw valt terug naar het niveau van voor de jaartelling. Het bos, dat eerder was verdwenen door landbouw, domineert opnieuw grote delen van het landschap. Kleine gemengde boerenbedrijven die alleen voor zichzelf produceren, liggen er als kleine eilanden middenin.

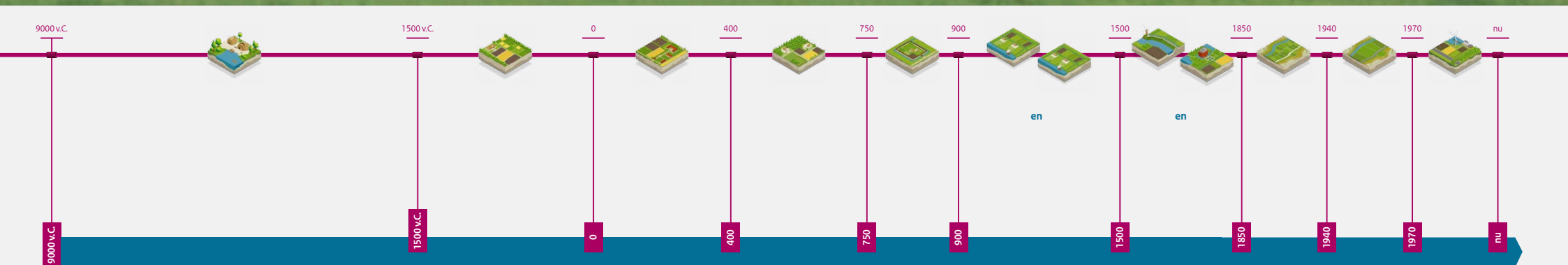

Boeren voor heer en klooster (750-900)

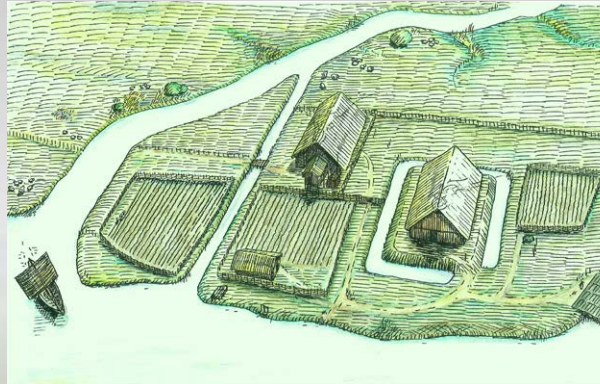
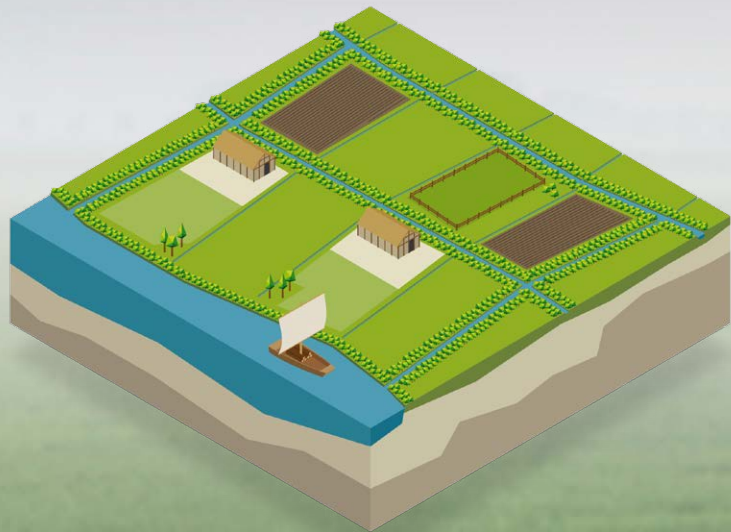

Boeren voor heer en klooster

Als de Franken zich in Nederland vestigen, ontstaan in grote delen van het land agrarische domeinen. Ze worden opgezet door vorsten, adellijke families en kerkelijke instellingen. Boeren bewerken er zowel het land van hun heer als eigen akkertjes en hebben gemeenschappelijke rechten op weiden, hooilanden en bossen. De opbrengsten gaan grotendeels naar de grondeigenaren. De voedselproductie beleeft opnieuw een piek na eeuwen van achteruitgang. Buiten de agrarische domeinen is op de stuwwallen en in beekdalen sprake van ijzerwinning. Voor de grootschalige productie van houtskool wordt veel bos gekapt.

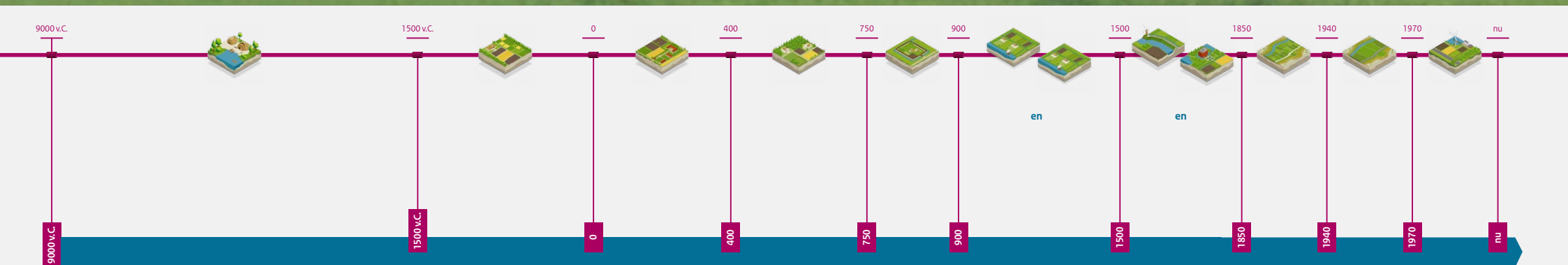
Systematische ontginning (900-1500)

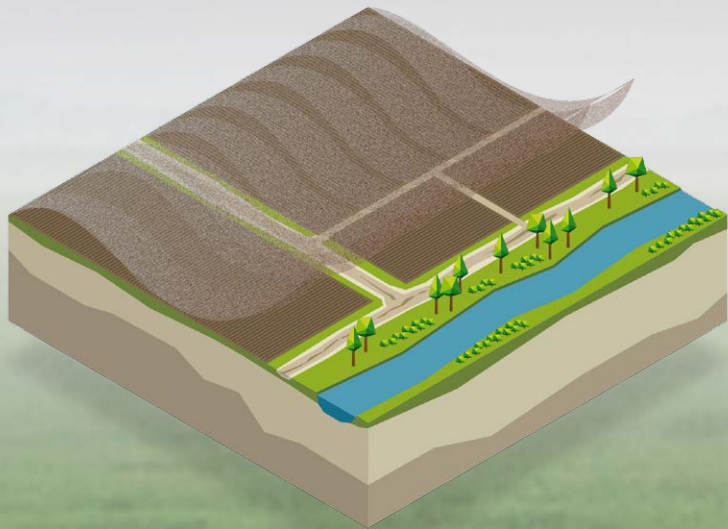
Systematische ontginning

Op de zandgronden is er gemengde landbouw, waarbij akkers individueel (engen) of gezamenlijk (essen) worden gebruikt. Stromend water bepaalt de locatie van nederzettingen. Vanaf de elfde eeuw worden de woeste gronden in de lagere delen van Nederland op een grootschalige manier ontgonnen. Er is meer voedsel nodig om de groeiende bevolking in de steden te kunnen

voeden. Boeren specialiseren zich en vinden nieuwe gereedschappen uit om de productie te vergroten, zoals de keerploeg. Waterschappen spelen een belangrijke rol bij het drooghouden van het boerenland. In de veengebieden ontstaat een patroon van smalle akkers met nieuwe wegen en langgestrekte lintdorpen.

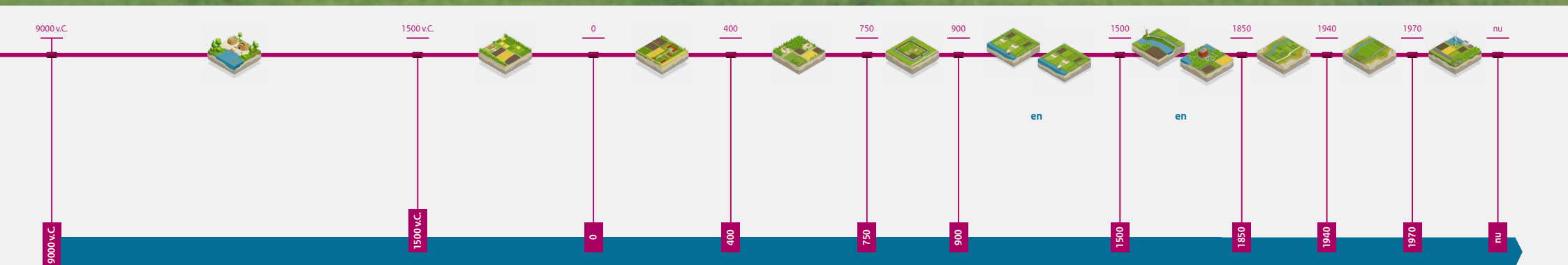

Roofbouw (900-1500)

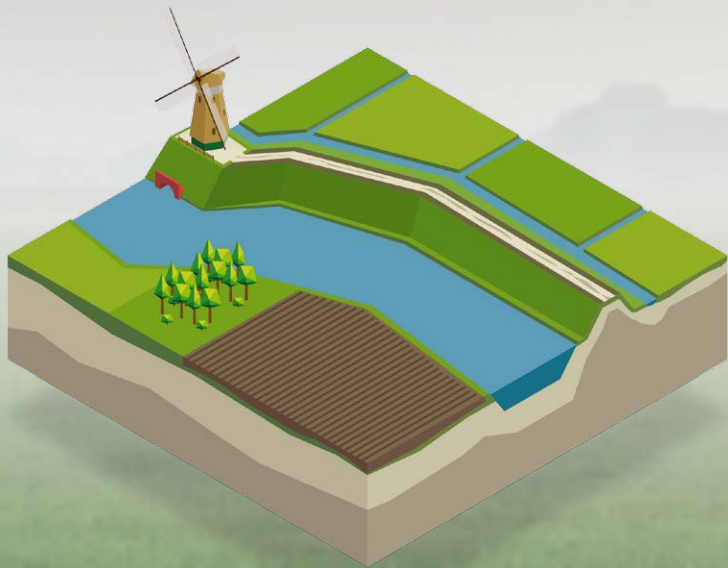

Roofbouw

De ontginningen leiden ook tot roofbouw op het landschap. Door overbegrazing en het steken van heideplaggen grijpen in de hogere delen van Nederland zandverstuivingen om zich heen. De winning van turf in de laagveengebieden leidt tot grote meren en plassen die met hun afkalvende oevers regelmatig voor overstromingen zorgen. Op deze manier gaat veel waardevolle landbouwgrond verloren en worden dorpen in hun voortbestaan bedreigd. Waar de veengrond niet weggegraven is, leidt bodemdaling door inklinking en oxidatie ook tot problemen in de afwatering. Boeren proberen met de aanleg van dijken en de bouw van windmolens het water wel buiten de deur te houden, maar hebben daarin niet altijd succes.

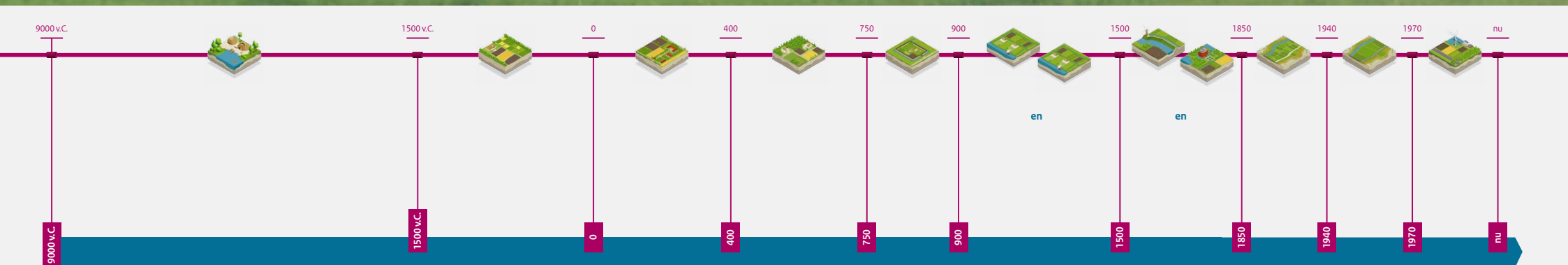

Grote inpolderingen (1500-1850)

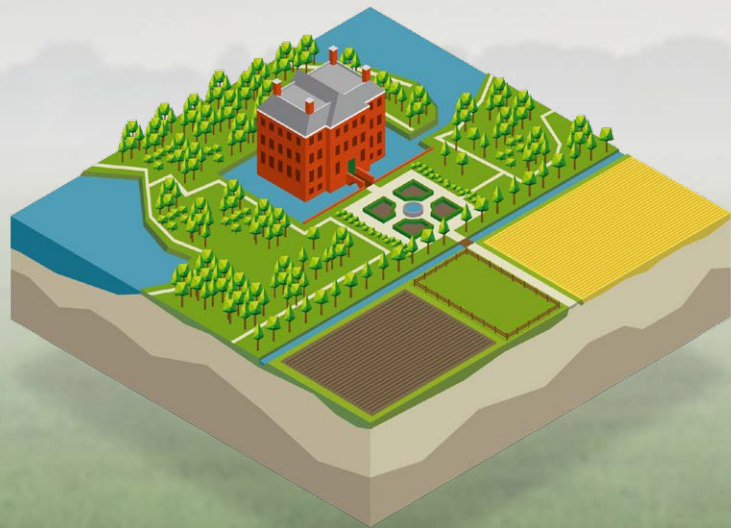

Grote inpolderingen

Op sommige plekken, vooral in het noorden van Nederland, gaat de turfwinning door. In Holland en Friesland wordt begonnen met het droogmalen en inpolderen van plassen en meren. Dankzij de inzet van windmolens verandert water in boerenland. Met hun systematische indeling en opbouw worden de nieuwe polders als het ideale productielandschap gezien. Landaanwinningwerken, vooral langs de kusten van Zeeland, Friesland en Groningen doen het landbouwareaal eveneens uitbreiden in deze periode. Net als in de vroege middeleeuwen gaan boeren zich steeds verder specialiseren en voor de stedelijke markt produceren. Van het geld dat ze hiermee verdienen, vervangen ze hun houten boerderijen door stenen woningen. Veel keuterboeren en landarbeiders wonen nog in een schamele hut.

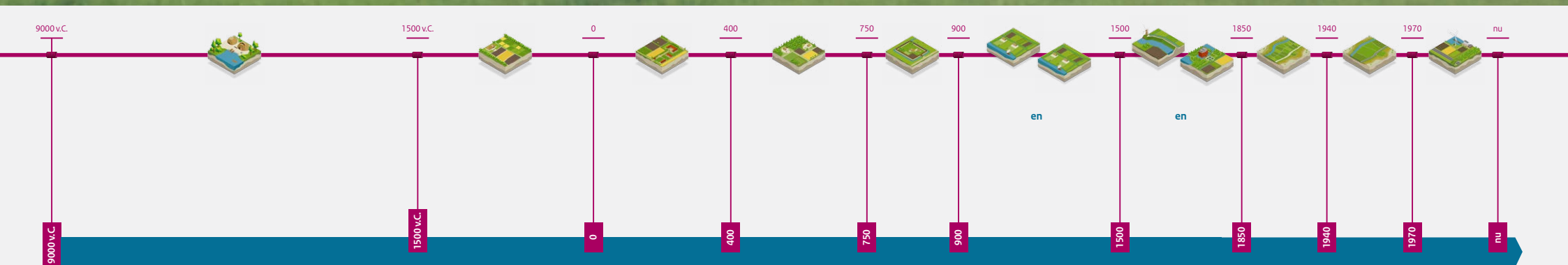

Landgoederenlandschap (1500-1850)

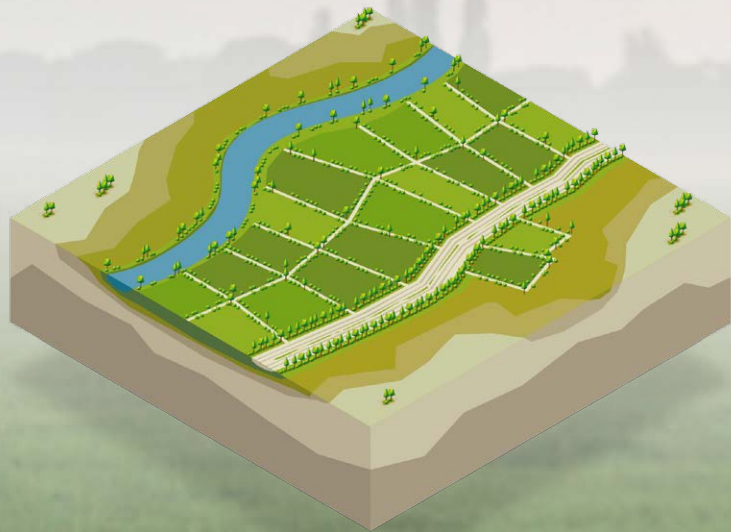

Landgoederenlandschap

De landwinning wordt gefinancierd met durfkapitaal van rijke stedelingen uit Holland. In de ingepolderde droogmakerijen bouwen ze voor zichzelf statige buitenhuizen. Deze verschijnen ook op de oude landbouwgronden en in de overgangszones tussen hoog- en laaggelegen gebieden.

Verkaveld landschap (1850-1940)

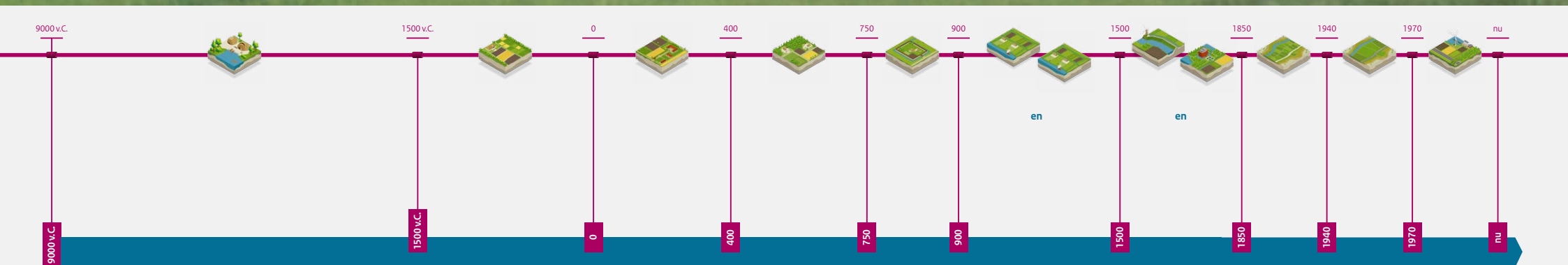

Verkaveld landschap

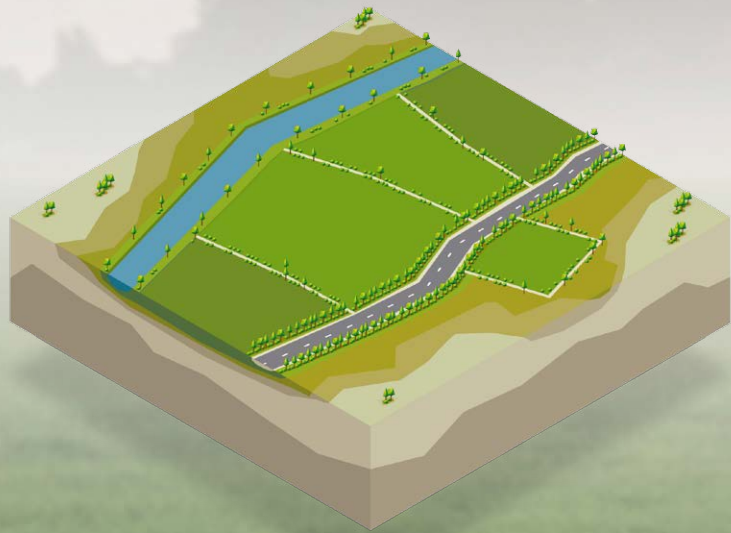
Door de privatisering van gemeenschapsgronden (de 'marken') krijgt de ontginning van heidevelden en stuifzanden een impuls.

In combinatie met de toepassing van kunstmest ontstond daardoor de mogelijkheid duizenden hectaren aan woeste grond om te zetten in landbouwpercelen. Op hoger gelegen gronden worden de kavels van elkaar gescheiden door heggen en houtwallen. Ze geven het buitengebied een kleinschalig en intiem karakter.

Als in 1873 het prikkeldraad wordt uitgevonden, zijn deze natuurlijke afscheidingen niet langer nodig en worden ze op grote schaal gerooid.

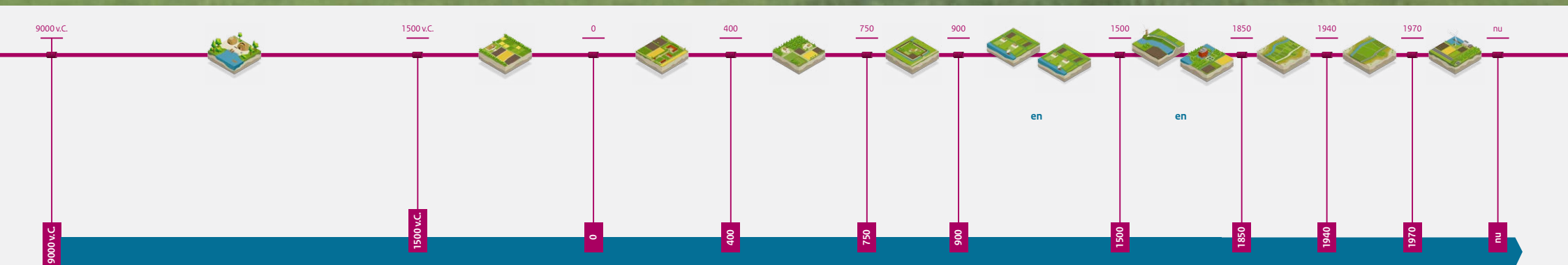
Nooit meer honger (1940-1970)

Nooit meer honger

Na de Tweede Wereldoorlog maken technologische ontwikkelingen boeren minder afhankelijk van de kwaliteit van de bodem. Grote delen van het platteland gaan op de schop om de voedselproductie efficiënter te maken. Nederland mag nooit meer honger lijden en moet zelfvoorzienend worden, is het devies. Percelen worden samengevoegd, de waterhuishouding wordt verbeterd en er

komen nieuwe wegen en grote boerderijen, gebouwd volgens de modernste inzichten. Vaak vormt de bestaande landschappelijke structuur wel het uitgangspunt bij de herinrichting. Het verplichte landschapsplan in de Ruilverkavelingswet maakt het vanaf 1954 verder mogelijk om nieuwe natuurgebieden en recreatieterreinen aan te leggen en waardevolle onderdelen van landschappen te behouden. De landinrichting is niet meer exclusief op agrarische belangen gericht.

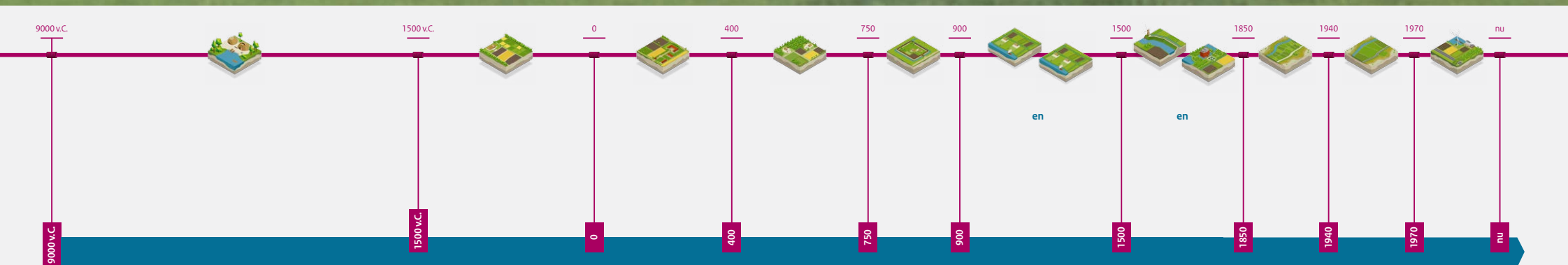
Nieuwe wensen en gebruikers (1970-nu)

Nieuwe wensen en gebruikers

Schaalvergroting en industrialisatie domineren in de laatste decennia van de twintigste eeuw de voedselproductie. In het buitengebied staan steeds meer kassen en de intensieve veehouderij leidt tot grote stallen met vaak honderden dieren die nooit buiten komen. Op verschillende plaatsen komen bovendien boerderijen leeg te staan, omdat boeren geen opvolger kunnen vinden. Het buitengebied verandert ook ingrijpend van karakter

door de opkomende verblijfsrecreatie. Na de aanleg van recreatiegebieden door Staatsbosbeheer openen particuliere bedrijven op mooie locaties bungalowparken en campings. Boeren zien in deze ontwikkeling een aantrekkelijke manier om hun bedrijf te verbreden en bij te kunnen verdienen en leggen op hun erven kampeervelden aan. Vanaf 1990 vormen bovendien overheden en natuurorganisaties in het kader van de Ecologische Hoofdstructuur (nu Natuurnetwerk Nederland) landbouwgrond om tot natuurgebied.

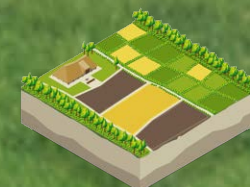

Boerenlandschap – Nu

Boerenlandschap

Op sommige plaatsen zijn vanuit de lucht nog raatakkers in het landschap te herkennen. Rond Wekerom in de Gelderse Vallei is een aantal Celtic Fields gereconstrueerd. Bij droog weer is het bodemprofiel van de Celtic Fields bij het Hijkerveld in Drenthe nog zichtbaar vanuit de lucht.

Boeren voor heer en klooster – Nu

Boeren voor heer en klooster

Enkele blokvormige akkers en de ruimtelijke structuur van sommige dorpen, zoals de Lutte in Twente herinneren nog aan de landbouw uit deze periode.

Systematische ontginning – Nu

Systematische ontginning

De planmatige ontginningen domineren nog altijd grote delen van Friesland en het westen van Nederland.

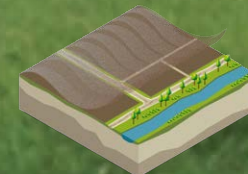
De repeterende kavelgrootte, afwateringssloten en kaden zijn duidelijk herkenbare elementen in het landschap.

Roofbouw

De 'natuurrampen' uit deze periode zijn tussen 1850-1940 met grote voortvarendheid alsnog in landbouwgrond omgezet, totdat de ecologische en recreatieve waarde werd ingezien en bepleit werd om daarvan een paar voorbeelden in stand te houden. Dit heeft verschillende gebieden opgeleverd die we nu als waardevolle natuur waarderen, zoals het Kootwijkerzand en de Loonse en Drunense Duinen of de West-Nederlandse veenplassen (Nieuwkoop, Vinkeveen en Loosdrecht).

Grote inpolderingen – Nu

Grote inpolderingen

De grote droogmakerijen, zoals de Beemster, de Schermer en de Purmer, vallen met hun strakke en rationele inrichting nog altijd duidelijk in het landschap op. In een enkel geval werd die inrichting voorzien van een bijzondere vormgeving, waardoor De Beemster zelfs een plek op de Werelderfgoedlijst van UNESCO kreeg.

Landgoederenlandschap – Nu

Landgoederenlandschap

Ook het ontstane arcadisch landschap van landgoederen met parken en tuinen afgewisseld met akkers en bos is op veel plaatsen nog grotendeels intact, zoals buitenplaats Trompenburgh in 's-Graveland.

Verkaveld landschap – Nu

Verkaveld landschap

De rechtlijnige landindeling die bij de ontginning tot stand kwam is nu meestal nog uitstekend te herkennen. Wel is de kleinschaligheid afgenomen door de samenvoeging van percelen. En waar bij de ontginning vrijwel uitsluitend de agrarische functie, inclusief bosbouw, aan de gronden was toebedeeld, hebben naderhand ook functies als recreatie en natuurontwikkeling een plaats gekregen. De omvang van de bebouwing in de gebieden en zeker de vorming van nieuwe dorpen is bescheiden gebleven.

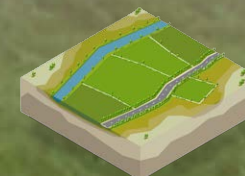

Nooit meer honger – Nu

Nooit meer honger

In grote delen van Nederland heeft het boerenland nog altijd een rationeel aanzien, maar schemert het oude landschap nog wel door de herinrichting heen. Vooral grootschalig ingepolderde gebieden, zoals de Noordoostpolder (o.a. Nagele) en de beide Flevolanden, zijn monumenten van de wederopbouw die optimisme en vertrouwen in de toekomst uitstralen.

Nieuwe wensen en gebruikers – Nu

Nieuwe wensen en gebruikers

Het platteland kent aan het eind van de 20e eeuw en daarna een verscheidenheid aan functies. Agrarische ondernemers, recreatiebedrijven, natuurbeheerders en overheden zijn er permanent met elkaar in gesprek om hun belangen veilig te stellen. Een afgewogen en betekenisvolle ordening van functie zorgt voor een platteland met een hoge economische betekenis, als vestigingsfactor voor bedrijven. Op de schaalvergroting en industrialisatie van de landbouw is inmiddels een tegenreactie gekomen. Een klein maar groeiend aantal boeren kiest voor een biologische dan wel kleinschalige voedselproductie (slow food). Stadsbewoners experimenteren met de verbouw van groenten en fruit op braakliggende kavels in hun wijk (stadslandbouw).

Fotoverantwoording

Siebe Swart,
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed

'Vroegmiddeleeuwse bewoning
op Zwarte Molen bij Nistelrode',
U. Glimmerveen

Wikimedia

Erald van der Aa
Fotografie

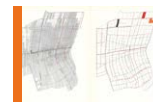
'Animatie van de eerste ontginnin-
gen in de Achterhoek',
M. Kriek

'Impressie van de hof Calthorne',
B. Huizinga

Kavelkaart van de Wijde Wormer,
L. v. Teijlingen, R. Corneliss.,
P. v.d. Meersch, 1627, Rijksmuseum

Ruilverkaveling Vriezenveen
(4400 ha.), 1959,
Landbouwatlas van Nederland

Raatakkers te Someren,
M. Kriek

Henk Baas

Siebe Swart,
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed

Siebe Swart,
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed

luchtfoto Celtic Fields Hijken,
Hijkerveld,
Paul Paris

'Reconstructie Honderdland
Maasdijk',
J.W. de Kort

G. Th. Delemarre,
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed

Thea van den Heuvel,
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed

'Impressie Romeinse villa
Voerendaal-Ten Hove',
Cor van den Braber

Siebe Swart,
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed

IJ.Th. Heins,
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed

Siebe Swart,
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed

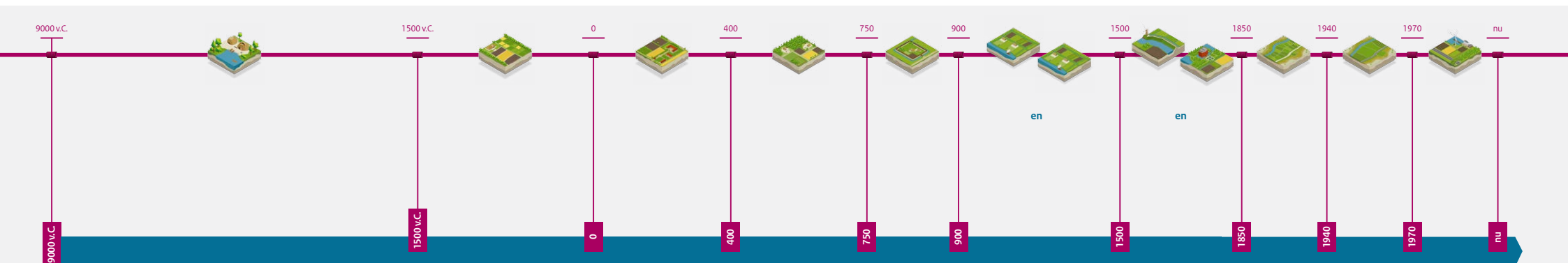
'Romeinse tijd verkaveling bij het
kanaal van Corbulo',
M. Kriek, 2009

'Heidelandschap bij Oosterbeek',
Cornelis Lieste, 1855,
collectie Simonis & Buunk, Ede

'Heideontginning in Noord-Brabant', B.Bueninck, 1919
Noordhoff Uitgevers B.V.
Collectie Nationaal Onderwijsmuseum, Dordrecht

Over ‘Nederland, land van betekenis’

Het debat over de toekomst van de ruimtelijke inrichting van Nederland kan niet gevoerd worden zonder inzicht in de geschiedenis ervan. Ons land is een complex landschap dat steeds transformeert door nieuwe lagen toe te voegen. De reeks *Nederland, land van betekenis* laat in een aantal stappen zien hoe ons landschap veranderd is door de eeuwen heen. Het vertrekpunt is steeds een ruimtelijke opgave, zoals duurzame energie, water, landbouw en stedelijke ontwikkeling. Hoe kunnen we daarbij slim gebruik maken van de lessen uit het verleden en die als inspiratie gebruiken voor nieuwe ruimtelijke ontwerpen.

Daar waar verleden, heden en toekomst slim worden gecombineerd in ruimtelijke opgaven ontstaat klinkende meerwaarde. Traditie in combinatie met vernieuwing, en met

kwalitatief goed ontwerp als verbinder, kunnen zorgen voor een aantrekkelijke samenleving en een vitale economie. Het verleden wijst hierin de weg.

De reeks *Nederland, land van betekenis* wil professionals in de ruimtelijke ordening op weg helpen om hun opgave in perspectief te plaatsen en in gesprek te komen over de toegevoegde waarde van cultuurhistorie in de eigen opgave. De website www.kiezenvoorkarakter.nl laat met voorbeelden uit de praktijk zien hoe dat uitpakt.

In deze serie verschijnen: Nederland Energieland, Nederland Waterland, Nederland Kavelland en Nederland Stedenland.

Colofon

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Smallepad 5 | 3811 MG Amersfoort
Postbus 1600 | 3800 BP Amersfoort
033 – 421 7 421
www.cultureelerfgoed.nl

Infodesk

Voor al uw vragen: 033 – 421 7 456 of
info@cultureelerfgoed.nl

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

